

Demografija Hrvatske: stanje, zablude i perspektive

Krešimir Ivanda

**Demografija nije i ne smije biti
ideologija, ni lijeva ni desna.
Demografska problematika mora
se promatrati kao upravljanje
najvrjednijim kapitalom – ljudskim
kapitalom**

Demografija je sudbina. Ova fraza koja se pogrešno pripisuje francuskom filozofu Auguste Comteu (1798.-1857.) jedna je od najčešće korištenih izreka u znanstvenim i novinarskim analizama koje uključuju neki oblik demografske problematike.¹ Izraz se koristi kada autor želi pokazati koliko demografski procesi utječu na razvoj brojnih političkih, ekonomskih, kulturnih i, zapravo, sveukupnih društvenih pojava. Izraz također koriste autori koji ne shvaćaju kompleksnost materije pa tom frazom žele svesti problem i rješenje na samo jednu varijablu.

U Hrvatskoj, izraz "demografija je sudbina" vrijedi možda i više nego drugdje. U svakodnevnom javnom diskursu, ponajviše političkom, a potom medijskom i akademskom, prisutne su pogrešne interpretacije nekih demografskih tema. One za posljedicu imaju stvaranje nekoliko zabluda na koje će se upozoriti u ovom radu te analizirati stvarno stanje i perspektive demografskog razvoja u Hrvatskoj. Cilj rada je prikazati recentne demografske trendove koji su posljedica dugotrajnih procesa te ih staviti u kontekst suvremenog ekonomskog i političkog okruženja. Postojeća istraživanja obuhvaćaju većinu razvojnih faktora stanovništva Hrvatske te su opsežna i znanstveno relevantna. Istraživanja aktualnih iseljavanja iz Hrvatske u kontekstu globalizacije i suvremene mobilnosti stanovništva malobrojna su te ograničena dostupnošću i kvalitetom statističkih podataka.

Najpogubnija zabluda jest ona da *Hrvatska prati europske demografske trendove*. Takva tvrdnja bi značila kako u biti rješenja nema jer i naše puno bogatije i uređenije šire okruženje pati od istih boljki suvremenog društva. Realnost je, nažalost, sasvim

Tablica 1. Totalna stopa fertiliteta za odabrane europske države

Država	TFR 2015.	Država	TFR 2015.
Francuska	1,96	Slovenija	1,57
Irska	1,92	Švicarska	1,54
Švedska	1,85	Bugarska	1,53
Ujedinjeno Kraljevstvo	1,80	Njemačka	1,50
Norveška	1,72	Austrija	1,49
Danska	1,71	Srbija	1,46
Belgija	1,70	Mađarska	1,45
Latvija	1,70	Hrvatska	1,40
Litva	1,70	Slovačka	1,40
Nizozemska	1,66	Italija	1,35
Finska	1,65	Grčka	1,33
Estonija	1,58	Španjolska	1,33
Rumunjska	1,58	Poljska	1,32
Češka	1,57	Portugal	1,31

Izvor: Eurostat (2017)

drugačija – Hrvatska je po brojnim demografskim pokazateljima na začelju Europe. Tri osnovna demografska procesa su fertilitet, mortalitet i migracije. Približnom analogijom možemo reći kako Hrvatsku karakterizira nizak fertilitet, demografsko starenje i iseljavanje značajnih razmjera. Analiza demografskih kretanja u Hrvatskoj i odabranim europskim zemljama započeo će praćenjem fertiliteta koji će biti predočen totalnom stopom fertiliteta.² Iako je samo deskriptivan alat, bit će dovoljna za razumijevanje nekih osnovnih demografskih trendova u Europi.

Prema *Tablici 1*, Hrvatska se nalazi u skupini zemalja s niskom razinom tzv. zamjenske stope fertiliteta (TFR-a). Referentna vrijednost TFR-a je ona pri kojoj žena rađa dovoljan broj djece za održavanje iste razine stanovništva, a to je oko 2,1

oživotvorile upravo Italija i Španjolska ranih 1990-ih godina (Kohler i dr., 2006).

Nakon što je prikazano kako Europa nije homogena po tom pitanju, nameće se pitanje što je razlog tako šarolike demografske slike u Europi. Česti odgovor putem jedne varijable kaže da gospodarski rast rješava sve demografske probleme. Gospodarski rast je svakako jedan od glavnih čimbenika jednog od tri glavna demografska procesa – migracija. Gospodarski rast i životni standard su vjerojatno najbitniji privlačni faktori (*pull* faktori) za ekonomske migrante. No to je samo jedna dimenzija demografskih procesa. Onaj drugi demografski proces, fertilitet, nešto je kompleksniji i pri analizi će opet od koristi biti *Tablica 1*. Iako gospodarski rast i snaga ekonomije omogućavaju efikasno i dugoročno provođenje sveobuhvatne populacijske politike, u slučaju europskih zemalja, očito je kako neke zemlje, bez obzira na snažno gospodarstvo i konstantan rast, imaju iznimno loše demografske pokazatelje. U tom kontekstu, često izdvajamo primjer Njemačke, Austrije ili Švicarske. Te zemlje su dugo vremena u skupini zemalja niskog fertiliteta i bez obzira na neke financijske poticaje za obitelj i djecu još uvijek se ne mogu pohvaliti boljim uspjehom.

Dijametralna suprotnost prethodnoj tvrdnji da je gospodarski rast glavni generator pozitivnih demografskih trendova je stav kako će promjena sustava vrijednosti riješiti demografske probleme. *Tablica 1* pokazuje da zemlje s najvišim TFR-om nisu zemlje tradicionalnog sustava vrijednosti.⁴ Naprotiv, uočava se da je za poboljšanje demografskih trendova u zemljama Europe mnogo važnije da su majke koje podižu obitelj pozitivno diskriminirane, da je cjelokupno tržište rada dostupno ženama te da društveno i ekonomsko uređenje ne stavlja pred žene odabir između posla i obitelji već omogućava oboje. Takav sustav

Najpogubnija zabluda jest ona da Hrvatska prati europske demografske trendove

djece po ženi.³ Fertilitet svake zemlje ima svoje specifičnosti, no neke zemlje ipak odskoču u pozitivnom smislu – Francuska, Irska, Ujedinjeno Kraljevstvo te skandinavske zemlje. Ishitren zaključak bi mogao biti taj da su imigranti uzrok takvih razina fertiliteta, no te zemlje i bez imigranata imaju viši TFR od ostatka Europe. Njemačka, Švicarska, Španjolska i Italija su također zemlje s visokim udjelom imigranata, a njihove razine totalne stope fertiliteta su kudikamo niže, a neke od njih skoro i na razinama "najnižeg niskog fertiliteta" – koncepta koji se koristi za područja u kojima je TFR ispod 1,3 i koji su prvotno

Tablica 2. Hrvatski državljani iseljeni u Njemačku, 2012.-2016.

Prijev	Prvi put	Ponovni	Rođenje	Ukupno
2012.	4 570	2 827	209	7 606
2013.	12 226	5 457	384	18 067
2014.	30 591	6 222	577	37 390
2015.	44 649	5 979	824	51 452
2016.	48 080	6 165	1725	55 970
Ukupno	140 116			

Izvor: Statistisches Bundesamt, 2017.

vrijednosti i politika mora biti trajan i realan, a ne nominalan i promidžben. Najbolji primjeri takve politike ili bolje rečeno cjelokupnog društvenog pristupa demografskoj problematiki su skandinavske zemlje i Francuska.

Populacijska politika može biti javno deklarirana, eksplicitna, ili se može "pozadinski" provoditi kao dio drugih javnih politika (fiskalnih, razvojnih itd.). Posljednja zabluda jest ona o ideološkoj dimenziji demografije. Prije svega, sloboda mora biti početna i osnovna premisa svake rasprave o demografiji i populacijskoj politici. Slobodan izbor pojedinca neupitan je temelj svake zdrave i kvalitetne populacijske politike. Suprotnih primjera bilo je i previše, od agresivne pronatalitetne politike u doba Ceaușescuove Rumunjske do agresivne antinatalitetne politike u Narodnoj Republici Kini. Demografija se često u zemljama mladih demokracija svrstava u ideološke teme. Koliko je to pogrešan pristup najbolje govori činjenica kako je demografska problematika u najrazvijenijim zemljama desetljećima dio ekonomskog i društvenog razvoja zemlje, lišena bilo kakvih ideoloških utega. Demografija nije i ne smije biti ideologija, ni lijeva ni desna. Demografska problematika mora se promatrati kao upravljanje najvrjednijim kapitalom – ljudskim kapitalom.

Demografski trendovi u okviru globalizacije i suvremene mobilnosti stanovništva

Iako se naizgled čini kako su demografske teme sveprisutne u medijima, vrijedi podsjetiti na neke činjenice. Na nepovoljne demografske trendove demografi upozoravaju, bez prestanka, još od 1971. godine kad se prvi put spominje skora depopulacija u Hrvatskoj (Wertheimer-Baletić, 1971). Vode se istim ciljevima – podizanjem svijesti, identificiranjem uzroka i posljedica, a izlaze sa sve gorim brojkama, pokazateljima i projekcijama. Čak i najgore projekcije tog doba za 21. stoljeće bile su u realnosti preoptimistične, tj. bile su povoljnije od ostvarenog stanja.

Od 2009. godine, usporedno s gospodarskom krizom, primjetan je trend porasta iseljavanja iz Hrvatske. No, pristupanjem Hrvatske Europskoj uniji emigracija postaje jednostavna i jeftina kao nikad u povijesti. Konkurencija za privlačenje radne snage i općenito stanovništva iz ekonomski slabijih dijelova zemlje sada više nije samo Zagreb i obala već sve zemlje koje su potpuno otvorile svoje granice hrvatskim državljanima. U trenutku pisanja ovog teksta, nekakav oblik kontrole ili ograničenja za

imigraciju hrvatskih državljana još uvijek imaju samo Austrija, Malta, Nizozemska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Slovenija.

Potpune razmjere iseljavanja iz Hrvatske bit će poznati tek rezultatima popisa stanovništva 2021. godine. Podatci Držav-

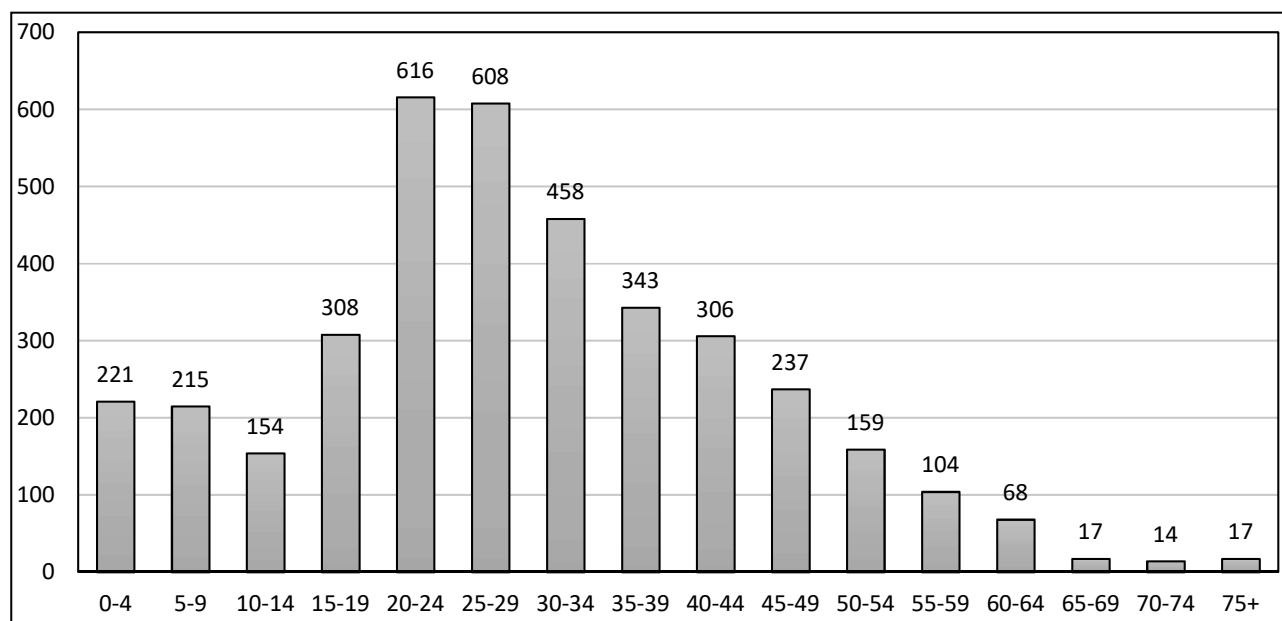
Od 2009. godine, usporedno s gospodarskom krizom, primjetan je trend porasta iseljavanja iz Hrvatske

nog zavoda za statistiku znatno se razlikuju od podataka stranih statističkih ureda iz razloga što se temelje na odjavama prebivališta pri Ministarstvu unutarnjih poslova zbog odseljavanja u inozemstvo i time predstavljaju samo frakciju ukupno iseljenog stanovništva. Pouzdaniji podatak o razmjerima iseljavanja iz Hrvatske nakon 2012. vidimo u *Tablici 2*.

Do 1. srpnja 2015. godine, Njemačka je imala ograničenja za useljavanje hrvatskih državljana u vidu radnih dozvola, ali čak i uz to broj iseljenih je bio znatan. Posebno porazni podatci očituju se kod osoba hrvatskog državljanstva koji su "povratnici" u Njemačku. Broj rođene djece hrvatskih državljana također znatno raste, ali još korisniji podatak daje austrijska statistika, vidljiva u *Grafikonu 1*.

Njemačka je glavno odredište hrvatskih iseljenika suvremenih migracija. Tu činjenicu potvrđuje i podatak da druga najzanimljivija odredišna zemlja, Irska, bilježi 5 312⁵ novopridošlih hrvatskih državljana u 2016. godini, što je oko 9 puta manje nego Njemačka u istoj godini.

Iako iseljavanje iz Hrvatske nije novost, točnije, ono je konstanta kroz cijelo 20. stoljeće s nekoliko koncentriranih valova, recentni val iseljavanja je specifičan po strukturi iseljenika. Potpuna struktura iseljenih (obrazovna, po zanimanjima, po ekonomskoj aktivnosti) nije poznata, no posredno, prema podacima o dobi iseljenih, možemo zaključiti kako se radi o znatno drukčijem načinu iseljavanja nego u prošlosti. Naime, prema podacima austrijske statistike koja još uvijek primjenjuje ograničenja na useljavanje hrvatskih državljana i shodno tome vodi nešto ažurniju evidenciju useljenika, možemo prepoznati jedan novi obrazac iseljavanja: iseljavanje obitelji s djecom (Akrap i dr., 2017). Prethodni iseljenički ciklusi 1960-ih godina

Grafikon 1. Dobna struktura useljenih hrvatskih državljana u Austriju, 2015.

Izvor: autor na temelju Statistik Austria, 2017.

bili su, barem u osnovi, definirani kao "privremeni rad" i većina iseljenika bili su „hranitelji obitelji“, najčešće mladi muškarci. Specifičnost aktualnog iseljavanja jest već spomenuti obrazac iseljavanja obitelji s malom djecom zbog kojeg ove migracije ne možemo nazivati privremenima. Selidbu obitelji s djecom vjerojatnije možemo okarakterizirati trajnom, nego li privremenom migracijom.

Premda su uzroci iseljavanja brojni i k tome nedovoljno istraženi, najvjerojatnije je većina motivirana ekonomskim uzrocima

Još jedna specifičnost aktualnog iseljavanja krije se u intrinzičnom svojstvu Europske unije u vidu slobode kretanja ljudi i usluga/dobara. Drugim riječima: europsko tržište za proizvode i usluge otvoreno je za hrvatske proizvođače, no na isti način radna snaga iz Hrvatske dostupna je, primjerice, njemačkim poslodavcima. Slično je bilo i u slučaju Estonije, Litve, Latvije, Poljske i Mađarske jer su navedene zemlje nakon pristupa EU-u imale značajan odljev radne snage u bogatije zemlje Unije što ih čini usporedivima s Hrvatskom. Također, istraživanja pokazuju kako je potencijalna radna snaga u čitavoj Jugoistočnoj Europi mogla biti veća za 10 do 20 posto u odnosu na ostvarenu da nije bilo snažne emigracije od 1990. do 2016. godine (Atoyan i sur., 2016).

Mobilnost stanovništva trenutno je lakša i brža nego ikad u povijesti. Legalnost boravka i rada u inozemstvu, dostupnost socijalnih prava poput zdravstvenog osiguranja u zemljama Unije, niski troškovi samog procesa migracije, dostupnost

informacija i poznatih kontakata u odredišnim zemljama značajno olakšavaju i ubrzavaju odluku o iseljavanju. Pozitivna okolnost je što isto vrijedi i u obrnutom smjeru, odnosno u slučaju potencijalnog povratka iseljenih.

Premda su uzroci iseljavanja brojni i k tome nedovoljno istraženi, najvjerojatnije je većina motivirana ekonomskim uzrocima. Usporedbu možemo povući i s procesom deagrarizacije nakon kojeg se na selima stvorio ekonomski "višak stanovništva" koji nije mogao pronaći ikakvo ili barem zadovoljavajuće radno mjesto u gradovima te je dobrim dijelom iseljavao u inozemstvo. Stanje hrvatskog tržišta rada u posljednjih nekoliko godina je takvo da je nezaposlenih u intervalu između 150 i 250 tisuća, a potrebe poslodavaca za radnom snagom su takve da traže odobravanje više desetaka tisuća radnih dozvola za strane državljanke. Strukturna neravnoteža na tržištu rada je i više nego očita pa iseljavanje obeshrabrenih stanovnika postaje razumljivo.

Perspektive u srednjem roku: iseljavanje i fertilitet

Dugotrajno iseljavanje hrvatskog stanovništva, naročito poslije pristupa EU-u, nameće pitanje njegovog zaustavljanja. Budući da je iseljavanje snažno povezano s ekonomskim razlozima, održavanje visokih stopa gospodarskog rasta ističe se kao nužan uvjet zaustavljanja iseljavanja jer je povezan s porastom zapošljavanja. Međutim, hrvatski podatci iz druge polovice 1990-ih godina pokazuju da visoke stope rasta nisu povezane i s većim porastom zaposlenosti iz čega se nameće zaključak da gospodarski rast, premda je nužan, nije i dovoljan uvjet za zaustavljanje iseljavanja. Gospodarski rast mora se prelići na životni standard stanovništva. Potencijalno povećanje životnog standarda također se mora promatrati u kontekstu

konkurencije. Konkurenciju, kako je navedeno, čini ostatak Europe u koju Hrvati iseljavaju. Tek smanjenjem jaza između životnog standarda u Hrvatskoj i u drugim zemljama EU-a može se očekivati smanjenje i preokretanje trenda iseljavanja. Za potpuno razumijevanje uzroka iseljavanja ključno je istražiti najširi pojam – zadovoljstvo kvalitetom života koji uz životni standard obuhvaća i nematerijalne čimbenike.

Briga o demografskim procesima u većini zemalja s dobrom demografskom slikom čini dio ukupne razvojne politike

Fertilitetni procesi nešto su kompleksniji. Pozitivna promjena fertilitetnih pokazatelja zahtijeva niz promjena. Neki od uzroka nisu u sferi političkih utjecaja niti bi smjeli biti, a tiču se promjena osobnih stavova o željenom broju djece. Ipak, istraživanja pokazuju kako u Hrvatskoj postoji jaz između željenog i ostvarenog broja djece te kako na njega može pozitivno utjecati populacijska politika (Akrap, 2005). U tom pogledu, zakonodavna i izvršna vlast imaju mogućnost i obvezu olakšati tom dijelu stanovništva ostvarenje toga cilja. Najveće prepreke u ostvarenju većeg željenog broja djece očituju se u životnom standardu, ali puno više u položaju žena s djecom na tržištu rada. Pozitivne primjere možemo uočiti u već spomenutim slučajevima – skandinavskim zemljama i Francuskoj koje na razne načine pozitivno diskriminiraju žene s djecom na tržištu rada.

Zaključak

Briga o demografskim procesima u većini zemalja s dobrom demografskom slikom čini dio ukupne razvojne politike. Ona u političkom smislu predstavlja upravljanje ljudskim kapitalom zemlje i u svojoj srži je dugoročno planiranje razvoja. Demografski trendovi u Hrvatskoj nepovoljni su već čitav niz desetljeća, a nakon ulaska Hrvatske u EU započeo je val iseljavanja velikih razmjera. Čak i uz činjenicu da je Hrvatska odavno izašla iz rece-

Hrvatski podatci iz druge polovice 1990-ih godina pokazuju da visoke stope rasta nisu povezane i s većim porastom zaposlenosti iz čega se nameće zaključak da gospodarski rast, premda je nužan, nije i dovoljan uvjet za zaustavljanje iseljavanja

sije, iseljavanje je još uvijek u rastućem trendu i velikog obujma. Tome u prilog ide i jedno demografsko zapažanje poznatije

kao Masseyjev zakon migracije koji kaže kako je međunarodnu migraciju puno teže zaustaviti nego započeti (Massey i dr., 1993). Globalizacija, dostupnost informacija te pravna i organizacijska jednostavnost kretanja omogućuju nikad bržu i lakšu mobilnost stanovništva. Konkurenciju u borbi za stanovništvo, koje možemo promatrati kao radnu snagu, potrošače ili ljudski kapital, sada čine sve zemlje Europske unije, a u budućnosti možda i šire. Sve navedeno dovodi do zaključka kako je jedino aktivnim, inovativnim i dugoročnim pristupom niza institucija moguće ublažiti ili preokrenuti negativne demografske trendove u Hrvatskoj.

Bilješke

- 1 Iстина je da se ta izreka prvi puta u tom obliku koristi u knjizi *The Real Majority* iz 1970-ih godina, autora Richarda Scammona (tadašnjeg ravnatelja američkog Zavoda za statistiku) i Bena Wattenberga koji su analizirali američko biračko tijelo.
- 2 Sintetički pokazatelj: prosječan broj djece koji bi rodila žena tijekom svog reproduktivnog razdoblja ako će rađati po stvarnim sadašnjim specifičnim stopama fertiliteta po dobi i uz pretpostavku da će preživjeti do kraja svog reproduktivnog razdoblja. Pogodan pokazatelj za usporedbe među zemljama.
- 3 Kada bi sve žene preživjele do kraja svog reproduktivnog razdoblja (49 godina) i kada bi se rađao isti broj muške i ženske djece, onda bi zamjenska stopa fertiliteta bila 2,0. Ipak, zbog navedenih faktora, u demografskoj teoriji za zamjensku stopu fertiliteta uzima se 2,1. Ona u specifičnim situacijama može biti i neznatno drugačija, ali u svrhu ovog članka koristi se teoretska granica od 2,1 djece po ženi.
- 4 Prema *European Value Survey (EVS)*, definiranje tradicionalnog sustava vrijednosti u ovom slučaju više odgovara pretežno katoličkom skupu zemalja. EVS se provodi longitudinalno od 1981. godine u 4 vala, a peti je u postupku u 2017. godini.
- 5 Prema podacima traženih osobnih brojeva javne službe, PPS brojeva, Ureda za socijalnu zaštitu Irske (DEASPI, 2017).

Literatura

- Akrap, Anđelko (2005) Demografsko stanje, trendovi, perspektive i nužnost provođenja populacijske politike u Republici Hrvatskoj. *Hrvatski časopis za javno zdravlje* 1 (2): 2-12.
- Akrap, Anđelko i dr. (2017) Iseljavanje iz Hrvatske od početka 21. stoljeća: uzroci i posljedice. U: Sopta, Marin i dr. (ur) *Hrvatska izvan domovine II* (str. 543-551). Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljavanja, Centar za kulturu i informacije Maksimir.
- Atoyan, R. V. i sur. (2016) Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe, *IMF Staff Discussion Notes*, 16/7.
- DEASPI (Department of Employment Affairs and Social Protection Ireland) (2017) *Statistics on Personal Public Service Numbers Issued*. <http://www.welfare.ie/en/Pages/Personal-Public-Service-Number-Statistics-on-Numbers-Issued.aspx> Pristupljeno 5. prosinca 2017.

- Eurostat (2017) *Fertility indicators*. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics Pristupljeno 5. prosinca 2017.
- Kohler, Hans-Peter. i dr. (2006) *Low Fertility in Europe: Causes, Implications and Policy Options*. U: Harris, Fred R. (ur) *The Baby Bust: Who will do the Work? Who Will Pay the Taxes?* (str. 48-109). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Massey, Douglas S. i dr. (1993) *Theories of International Migration: A Review and Appraisal*. *Population and Development Review* 19 (3): 431-466.
- Statistik Austria (2017) *International Migration 2015-2016 by month, federal territories (NUTS-2) and citizenship*. https://www.statistik.at/web_en/statistics/PeopleSociety/population/migration/international_migration/035358.html Pristupljeno 5. prosinca 2017.
- Statistisches Bundesamt (2017) *Ausländische Bevölkerung: Ergebnisse des Ausländerzentralregisters*. https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendBevoelkerung2010200167004.pdf?__blob=publicationFile Pristupljeno 5. prosinca 2017.
- Wertheimer-Baletić, Alica (1971) *Stanovništvo SR Hrvatske*. Zagreb: Školska knjiga. ■